

ВІРТУАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ ЯК ЧИННИК ЗРОСТАЮЧОГО УСАМІТНЕННЯ ЛЮДИНИ

У статті досліджено феномен віртуальної реальності та його значення у сучасному світі; проаналізовано вплив віртуального світу на особливості світосприйняття та життєдіяльності людини; обґрунтовано діалектичний взаємозв'язок віртуальної реальності і стану самотності людини; розглянуто різноманітні причини заглиблення індивіда у віртуальний світ; доведено, що віртуальна реальність не допомагає людині подолати стан самотності, а лише дає змогу тимчасово від неї утекти; наголошено, що індивід має взяти на себе відповідальність за вирішення екзистенційної проблеми – самотності.

Постановка проблеми. Однією із характерних ознак сучасного світу є стрімкий поступ комп'ютерних технологій, які інтенсивно впроваджуються в щоденному житті соціуму. Проте, незважаючи на зазначений прогрес у сфері технічних та інформаційних технологій, сучасний індивід схильний до переживання таких екзистенційних проблем, як: відсутність мети та сенсу життя, втрата свободи, любові, дружби й можливості самореалізації, відчай і тривога перед майбутнім, відчуття самотності. Сучасна людина, відчуваючи екзистенційний вакуум і самотність, шукає шляхи та засоби їх подолання. Одним із таких засобів постає віртуальна реальність, у якій індивід шукає спілкування та інформацію, що допоможуть подолати соціальну депривацію у прямому й переносному значенні. Проте, сучасна людина, що спочатку не відчуває екзистенційної порожнечі й стану самотності, може заглиблюватись у віртуальний світ, пориваючи контакт з реальним оточуючим середовищем, що згодом може призвести до посилення реального відчуття самотності. Адже жодне віртуальне спілкування не замінить повноцінного, живого діалогу між комунікантами, не створить відчуття єдності з іншим та зі світом загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен віртуальної реальності досліджують такі зарубіжні та українські вчені, як: Д. В. Іванов, С. В. Курбатов, Ю. А. Переломов, Є. В. Уханов, В. М. Цвіркун, Н. А. Пой, Т. В. Цимбал та інші. Проте, залишається мало дослідженим зв'язок віртуальної реальності з проблемою самотності людини.

Відтак, **метою статті** є дослідження віртуальної реальності як чинника і наслідку стану самотності. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання, насамперед, таких завдань: по-перше, проаналізувати значення віртуальної реальності у сучасному суспільстві, дослідити її вплив на світосприйняття та життєдіяльність людини; по-друге, обґрунтувати діалектичний взаємозв'язок віртуальної реальності і стану самотності людини.

Виклад основного матеріалу. Сучасне суспільство дедалі більше видозмінюється – відбувається зміна форм комунікацій між суб'єктами суспільної діяльності, змінюються попит і пропозиція на ринку праці. Насамперед, це обумовлено розвитком комп'ютерних технологій, що й призводить до формування віртуальної реальності. Так, російський філософ Д. Іванов зазначає: "Діє імператив віртуалізації, свого роду воля до віртуальності, яка трансформує усі сфери життєдіяльності, які склались в процесі модернізації" [1: 61]. Механізмом формування і поширення віртуальної реальності є, насамперед, мережа Інтернет. Досить цікавим є взаємодія мережі Інтернет і суспільства як форми буття людини. Інтернет, на думку Д. Іванова, можна трактувати як засіб та середовище існування поза суспільством, якщо суспільство розуміти в традиційному для соціальної теорії розумінні – як систему соціальних інститутів [1: 62]. Тобто, суспільство як нормативна структура може існувати без комунікацій, що відбуваються через мережу Інтернет. Однак, з другого боку, комп'ютерні технології, мережа Інтернет суттєво впливають на поступ сучасного суспільства. Д. Іванов виокремлює чотири особливості тісної взаємодії соціальних інститутів та мережі Інтернет. По-перше, Інтернет як технологічний засіб реалізує комунікативні функції соціальних інститутів. По-друге, мережа Інтернет підтримує й розвиває неформальне спілкування між суб'єктами суспільства. По-третє, зазначене неформальне, неінституалізоване спілкування може призводити до конфліктів у реальному соціальному середовищі. І, по-четверте, реальні соціальні інститути суспільства існують у віртуальній реальності у формі образів [1: 62]. Отже, із зазначених тверджень зрозуміло, що реальний соціум і віртуальна реальність у сучасному суспільстві перебувають у тісному взаємозв'язку.

Продовжуючи власні роздуми, Д. Іванов зауважує, що мережа Інтернет – це середовище розвитку віртуальних співтовариств, альтернативних реальному спілкуванню у суспільстві [1: 62]. Ситуація характеризується тим, що активність індивіда переорієнтовується з реального спілкування з друзями, знайомими, родичами на комунікацію з віртуальними партнерами. На думку філософа, однією із характерних ознак спілкування у віртуальній реальності є те, що індивід може втрачати власну особистість, реальну індивідуальність, замінюючи її вигаданою, віртуальною [1: 62]. З одного боку,

віртуальна реальність дає свободу ідентифікації – інша вигадана соціальна роль, соціальний статус, інше ім'я, звички тощо, а з другого, – поряд із цим, індивід втрачає свою реальну ідентичність, своє "Я".

Інший російський філософ Є. Уханов також звертає увагу на деякі особливості психіки і світосприйняття людини, яка занурена у віртуальну реальність. Він констатує, що відбувається порушення у сприйнятті простору і часу [2: 72]. Іншою особливістю, на думку філософа є те, що психічні образи, які виникають під впливом віртуальної реальності, сприймаються індивідом як реальні й об'єктивно існуючі. Людина сприймає віртуальний світ не як продукт власної психічної діяльності – уяви, а як об'єктивну реальність. Віртуальні об'єкти у віртуальній реальності Є. Уханов характеризує через поняття "симулякр" та "симуляція" [2: 74].

Далі Є. Уханов пише, що людина у віртуальній реальності постає як "маска", що може змінюватись і приховувати дійсну сутність індивіда. Відрив власного "Я" від оточуючої соціальної реальності і перенесення його у віртуальну реальність відриває "Я" від тої ідентичності, яка була актуальна у реальному світі. У цьому випадку відбувається ідентифікація індивіда відповідно до віртуальної реальності, за рахунок сприйняття її як актуалізованої реальності [2: 80].

Однією із причин занурення людини у віртуальну реальність є відчуття самотності у реальному соціальному середовищі. Позбавленість реального спілкування та відсутність змоги бути почутим і зрозумілим для іншого обумовлює пошук виходу з кризового стану. Таким виходом постає втеча у віртуальну реальність, де індивід шукає відчуття єдності з навколишнім світом та іншими суб'єктами, нехай і віртуальними.

Натомість, стан самотності може бути не лише причиною занурення у віртуальну реальність, а й наслідком. Людина спочатку, не відчуваючи самотності, через деякі причини (прагнення розваг, залежність від мережі Інтернет, професійні потреби тощо) може надто заглиблюватись у віртуальну реальність, одночасно пориваючи реальні соціальні контакти. Дослідниця Н. Цой підкреслює, що часте перебування за комп'ютером "послаблює здатність швидко переключатися на інші види діяльності, викликає проблеми з концентрацією уваги, обмежує емоційні контакти і спілкування з близькими та друзями..." [3: 98-99]. Варто зауважити, що саме послаблення емоційних контактів із близькими людьми і, як наслідок, обмеження реального спілкування може викликати відчуття самотності. Н. Цой наводить роздуми зарубіжних (Р. Краута, Р. Муді, Х. Енгельберга), українських та російських філософів (Н. Коритнікової, Н. Чудової), які також констатують пряму залежність між процесом заглиблення у віртуальну реальність і відчуттям самотності, яке виникає як наслідок.

Аналізуючи залежність людини від віртуальної реальності, Н. Цой виокремлює декілька причин її виникнення: соціальна дезорганізація, слабка соціальна інтеграція, низький рівень самоконтролю, соціальна тривожність, низька самооцінка, депресивні стани. Будь-яка з цих причин, або їх сукупність можуть викликати залежність від віртуальної реальності, що обумовлює формування відчуття самотності. Приділяючи достатньо уваги дослідженню стану самотності й причин його виникнення, дослідниця аналізує зміст та виокремлює типологію станів самотності. Так, на її думку, широке коло спілкування не означає відсутності стану самотності: "Почуття самотності визначається не стільки кількістю, скільки якістю або силою соціальних зв'язків індивіда з іншими людьми" [3: 100]. Тому, за Н. Цой, самотність треба розглядати як відсутність таких взаємовідносин, що задовольняють людину як суб'єкта процесу спілкування.

Посилаючись на західного дослідника Р. Вейса, Н. Цой пише, що варто виокремлювати емоційну та соціальну самотність. "Соціальна самотність виражається в глибокому переживанні людиною відсутності доступного кола спілкування, яке задовольняє потребу у соціальних зв'язках" [3: 100]. Тобто, людина відчуває недостатній рівень процесу ідентифікації до певної соціальної групи. Емоційна самотність розглядається як переживання відсутності тісного емоційного зв'язку, нездатність знайти взаєморозуміння з іншими людьми. На думку дослідниці, цей тип самотності притаманний тим індивідам, які не мають рідної, близької людини, і відчувають його не залежно від того, наскільки вони активно діють і спілкуються у соціальному середовищі.

Розглядаючи діалектичний взаємозв'язок між віртуальною реальністю та відчуттям самотності, Н. Цой стверджує, що віртуальна реальність та мережа Інтернет можуть виступати інструментом подолання стану самотності [3: 100]. На її думку, мережа Інтернет допомагає подолати дистанцію у процесі спілкування з іншими суб'єктами суспільних взаємовідносин. Н. Цой зауважує, що залежність від віртуальної реальності більше пов'язана з емоційною самотністю, аніж із соціальною [3: 99]. Ситуація виглядає так, що сучасна людина активно включена в події суспільного життя, має широке коло спілкування з різними індивідами із різних соціальних сфер. Однак ця людина відчуває нестачу взаєморозуміння, підтримки, любові та емоційної єдності з іншим. Як наслідок, людина відчуває емоційну самотність і "ховається" у світ віртуальної реальності, зокрема, у мережу Інтернет, де шукає іншого віртуального суб'єкта спілкування, з яким вона може відчувати цю емоційну єдність.

Є. Уханов, аналізуючи особливості світосприйняття людини, що занурена у віртуальну реальність, також звертає увагу на причини і наслідки віртуальної залежності. Філософ дуже яскраво відобразив

діалектичний взаємозв'язок віртуальної реальності і відчуття стану самотності. Він пише: "зануреність у віртуальну реальність підводить індивіда до безодні самотності..." [4]. Але що змушує індивіда настільки заглиблюватись у світ віртуальної реальності? На думку філософа, це відбувається тому, що віртуальна реальність надто приваблива для індивіда багатством форм прояву власного "Я" [4]. Тобто, індивід у віртуальній реальності має безліч можливостей репрезентації свого "Я".

Іншою суттєвою причиною виступає соціальний, реальний світ, який не надто привабливий своєю жорстокістю, труднощами, випробуваннями. Філософ зазначає, що реальний світ ніколи нікого особливо не цікавив, бо це "місце розчарувань" [4]. Людина не витримує інформаційного, психологічного, фізичного навантаження у сучасному суспільстві й шукає засоби втечі від проблем реального світу. Сучасне місто філософ аналізує крізь призму поняття "медіамісто", що означає існування людини на межі реального й віртуального. "Медіамісто – це місто самотніх, місце, де розвинутість засобів комунікації, тим не менше, призводить до почуття порожнечі, що є одним із наслідків віртуалізації соціальної реальності...", – стверджує С. Уханов [4]. Дослідник робить висновок, що людина не отримує порятунку у віртуальній реальності. Навпаки, вдаючись до неї з різноманітних причин (зокрема і також із-за самотності), ще більше починає відчувати психологічну напругу та відчай. На його думку, віртуальна реальність породжує ілюзію – бути всюди та спілкуватися з усіма без будь-яких меж. Проте, "світ відкривається лише тим, хто відкривається світу. Віртуальна ж реальність замикає індивіда на самому собі" [4].

Розвиваючи цю тезу, С. Уханов зазначає, що людина у сучасному світі часто відчуває обмеження власної свободи (фізичної, духовної), переживає страх, відчай. Людина залишається наодинці сама з собою й починає відчувати самотність, яка її лякає. На думку філософа, "самотність – це виклик буття, для того щоб прийняти цей виклик, необхідна мужність" [4]. Мужність людини у цьому випадку полягає у здатності почути себе, відкрити свій власний внутрішній світ. Особливістю стану самотності, з погляду філософа, є те, що відбувається злиття воедино внутрішнього досвіду і відкритість перед нічим, безоднею, порожнечою і невідомим. Стан самотності переживається людиною як драма. Проте, "мережеві комунікації виступають середовищем, у яке людина може піти від драми, що розкривається, середовищем, у якому людина може сховатися, піти від самої себе" [4]. Однак, С. Уханов зауважує, що занурення у віртуальну реальність є, насправді, помилкою на шляху до виходу зі стану самотності. Індивід у віртуальній реальності втрачає власну ідентичність, не відчуває очікуваного колориту від спілкування з іншим віртуальним суб'єктом, губить взагалі сенс свого існування, відчуває екзистенційний вакуум.

С. Уханов стверджує, що у стані самотності людина стоїть перед вибором: її буття тепер виглядає "як завдання, як проблема, як спроба" [4]. Людина має вирішити, як подолати цю самотність. Проте людина не завжди намагається зробити вибір, як дійсно подолати стан самотності, а намагається просто від неї "заховатися", "утекти". Однак спроба втечі від самотності – це спроба втечі від вибору. Занурення у віртуальну реальність – це спроба втечі від самотності. "Розчинення себе <...> у будь-яких засобах інформації дає почуття того, що ти не залишений, потрібний, і тим самим не дає можливості залишитися наодинці з самим собою" [4]. Людина має не втікати від власної самотності, а робити свідомий вибір, вирішувати і обирати дійсні засоби її подолання.

Загалом, С. Уханов зазначає, що сучасна людина втікає у віртуальний світ від оточуючої реальності, в якій сама знаходиться. Людина втікає від реальності, від самої себе і від самотності, яка існує у реальному світі. На думку автора, втеча людини відбувається тому, що вона боїться взяти сміливість і відповідальність за вирішення екзистенційних проблем власного буття. Так, філософ пише: "Біг від самотності – це біг від своєї покинутості в бутті. Мати сміливість, щоб вступити у невідомість, вступити у ніщо, з запитом про своє буття, завдання, яке вимагає від індивіда мужності та тягара відповідальності за свій вибір" [4]. Філософ вважає, що все життя людини – це один великий вибір і вчинок, який складається з великої кількості маленьких виборів і вчинків, за які людина має відчувати і нести відповідальність. І ось, людина виявляється нездатною бути мужньою і відповідальною за власне життя і вирішення його екзистенційних проблем і вдається до віртуальної реальності, де ніби відчуває себе вільною у реалізації свого "Я". "У віртуальному просторі індивід вільний у багатоманітності своєї реалізації. Але, граючи своїми віртуальними Я, він губить своє Я "справжнє" [4].

С. Уханов звертає увагу, що спілкування індивіда у віртуальній реальності носить об'єкт-об'єктний характер. Інша людина у віртуальній соціальній мережі виступає об'єктом спілкування, а не повноцінним суб'єктом: "Інший виступає, у кращому випадку, Чужим, а зазвичай – просто віртуальним об'єктом" [4]. Філософ продовжує думку і зазначає, що у цьому віртуальному спілкуванні процес комунікації набуває рис взаємодії лише об'єктів. Тобто у цьому процесі не відбувається відкриття внутрішнього світу одного індивіда іншому. За словами С. Уханова, не відбувається "зіткнення" думок, почуттів, ідей, а тому природна потреба у спілкуванні залишається не реалізованою: "Якщо індивід не зіштовхується з Іншим, він вступає у конфлікт із самим собою" [4]. Зрозуміло, що у такій ситуації подолання самотності неможливе. Індивід як відчував самотність, так і надалі почуває себе самотнім у віртуальній реальності. Таким чином, існування індивіда у мережевих комунікаціях, у багатоманітності

власних проявів, власних "Я", залишає людину "у розірваності світу, глухій безкінечності, прірві самотності, яка замаскована інформаційними потоками..." [4]. На думку Є. Уханова, спілкування у віртуальній реальності не носить ціннісно-орієнтованого характеру, адже людина, по-перше, розмінює своє реальне Я на віртуальне, і таким чином губить його; по-друге, шукаючи іншого суб'єкта спілкування, знаходить лише віртуальний об'єкт.

Підводячи підсумки філософських роздумів Є. Уханова, звернемо увагу, що самотність у світі віртуальної реальності – це туга та прагнення до спілкування з іншим суб'єктом. Однак відбувається самообман людини – у віртуальному світі не існує реального "Я" та реального "Я" Іншого, а лише віртуальні об'єкти, процес взаємодії яких не здатен подолати стан самотності. Натомість, людина має заперечити своє "Я" віртуальне, усвідомити власну ідентичність у реальному світі, усвідомити власну самотність, зрозуміти її сутність і взяти відповідальність за вирішення цієї екзистенційної проблеми.

Феномен віртуальної реальності є також об'єктом дослідження й в українській філософії. Так, вітчизняний дослідник В. Дупак, аналізуючи віртуальну реальність як простір соціокультурних взаємодій, на противагу Є. Уханову, зазначає, що сучасна людина, завдяки мережі Інтернет, все ж таки здатна долати самотність та некоммунікабельність. Він стверджує, що "нехай віртуальне спілкування – це сурогат, але, за відсутності будь-якого іншого, воно виконує свою функцію духовних ліків..." [5: 342-343]. Проте, на його думку, така форма спілкування, водночас, має свої негативні особливості. По-перше, віртуальне спілкування ніколи повноцінно не замінить реального, не передасть увесь емоційний колорит живого спілкування віч-на-віч. По-друге, під впливом комп'ютерних технологій, віртуальної реальності трансформується свідомість сучасної людини. За В. Дупаком, "свідомість людини функціонує немов би між двома світами – світом природно-реальним, живим і світом технічним, штучним" [5: 343]. Продовжуючи власні роздуми, він зазначає, що духовний та інтелектуальний потенціал суспільства зараз дуже часто ідентифікується з інформаційним, що викликає зміни в культурі, мові, способі життя та мисленні. Слушним є й зауваження автора, що сучасна людина стає дедалі прагматичнішою, розважливішою на противагу своєму природному емоційному сприйняттю світу [5: 343].

Висновки. Узагальнюючи аналіз віртуальної реальності як причини і наслідку стану самотності, зробимо такі висновки: сучасний індивід постає активним користувачем комп'ютерних технологій, а тому інколи надто залежним від віртуальної реальності. Будучи активним суб'єктом суспільних взаємовідносин і не відчуючи стану самотності, але маючи низький рівень самоконтролю та не витримуючи високі фізичні й психологічні навантаження, індивід нерідко вдається до світу віртуальної реальності. Як наслідок – втрата соціальних зв'язків та відчуття єдності з навколишнім світом, що обумовлює згодом стан самотності. Водночас, слабка соціальна інтеграція, соціальна дезорганізація, відчуття самотності у реальному світі змушують індивіда шукати психологічного комфорту у віртуальній реальності. Однак те, що віртуальний світ дійсно допоможе людині подолати стан самотності є ілюзією. Втеча у віртуальну реальність – це не вирішення проблеми самотності, а лише тимчасова втеча від неї. Людина має бути чесною і відповідальною перед собою – усвідомити свою самотність у реальності та знайти мужність шукати справжні шляхи єдності з навколишнім світом.

Перспективи подальших розвідок. З огляду на стрімкий поступ комп'ютерних технологій та їхній вплив на психіку індивіда, актуальною залишається необхідність дослідження взаємозв'язку віртуальної реальності та стану самотності людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Иванов Д. В. Виртуализация общества / Д. В. Иванов. – СПб. : Петербургское Востоковедение, 2000. – 96 с.
2. Уханов Е. В. "Смерть" субъекта в сетевых коммуникациях / Е. В. Уханов // Наука и образование. – 2006. – № 3. – С. 68–81.
3. Цой Н. А. Феномен интернет-зависимости и одиночество / Н. А. Цой // Социальные исследования. – 2011. – № 12. – С. 98–107.
4. Уханов Е. В. Эссе об одиночестве, или тоска Я по Другому в сетевых коммуникациях [Электронный ресурс] / Е. В. Уханов. – Режим доступа : http://philosophystorm.org/files/my2_.html.
5. Дупак В. Г. Віртуальна реальність як простір соціокультурних взаємодій / В. Г. Дупак // Гілея : [збірник наукових праць]. – Вип. 67. Філософія. – К., 2012. – С. 340–345.
6. Філософський енциклопедичний словник / [за ред. В. І. Шинкарука]. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Ivanov D. V. Virtualizatsiya obschestva [Virtualization of Society] / D. V. Ivanov. – SPb. : Peterburgskoe Vostokovedenie, 2000. – 96 s.
2. Ukhanov E. V. "Smert" sub'ekta v setevykh kommunikatsiyakh [Subject's "Death" in the Network Communications] / E. V. Ukhanov // Nauka i obrazovanie [Science and Education]. – 2006. – № 3. – S. 68–81.
3. Tsoy N. A. Fenomen internet-zavisimosti i odinochestvo [The Phenomenon of Internet Addiction and Loneliness] / N. A. Tsoy // Sotsialnye issledovaniya [Social Researches]. – 2011. – № 12. – S. 98–107.

4. Ukhanov E. V. Esse ob odinochestve, ili toska Ya po Drugomu v setevykh kommunikatsiyakh [The Essay on the Loneliness or the I Anxiety for the Otherwise] [Elektronnyi resurs] / E. V. Ukhanov. – Rezhym dostupu : http://philosophystorm.org/files/my2_.html.
5. Dupak V. G. Virtual'na real'nist' yak prostir sotsiokul'turnykh vzaemodii [Virtual Reality as the Space of Cultural Interactions] / V. G. Dupak // Gileya [Gileya] : [zbirnyk naukovykh prats']. – Vyp. 67. Filosofiya. – Kyiv, 2012. – S. 340–345.
6. Filosofs'kyi entsyklopedychyi slovnyk [Encyclopedic Dictionary of Philosophy] / [za red. V. I. Shynkaruk]. – K. : Abris, 2002. – 742 s.

Матеріал надійшов до редакції 22.01. 2013 р.

Башмановская Я. В. Виртуальная реальность как фактор возрастающего уединения человека.

В статье исследован феномен виртуальной реальности и ее значение в современном мире; проанализировано влияние виртуального мира на особенности мировосприятия и жизнедеятельности человека; прослежена диалектическая взаимосвязь виртуальной реальности и состояния одиночества человека; рассмотрены разнообразные причины углубления индивида в виртуальный мир; доказано, что виртуальная реальность не помогает человеку преодолеть состояние одиночества, а только дает возможность временно от него скрыться; подчеркнута, что индивид должен взять на себя ответственность за решение экзистенциальной проблемы – одиночества.

Bashmanivs'ka Ya. V. Virtual Reality as a Factor Increasing Privacy Rights.

The article researches the phenomenon of virtual reality and its meaning in the modern world; analyzes the influence of the virtual world on the peculiarities of the human's world perception and life sustaining activity; traces the dialectic interrelation of the virtual reality and the human's loneliness condition; considers different reasons of the individual's absorption into the virtual world; proves that the virtual reality does not help a person to overcome loneliness condition, but provides the possibility to hide from it temporary; underlines that an individual should take the responsibility for the solution of the existential problem – loneliness.